

POČECI SATIRE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Lahorka Plejić Poje

Određivanje početaka satire u hrvatskoj književnosti u struci je donekle već obavljeno. Iz književnopovijesnih pregleda, a katkada i na temelju zasebnih studija, može se izdvojiti korpus tekstova koji se, uglavnom jednoglasno, opisuju kao satire. Ta im se oznaka, međutim, pridijeva mahom uzgred, dok sustavnijega uvida izostaje.¹ Nedostatak pojačana zanimanja za satiru ne čudi ima li se na umu, s jedne strane, fluidna narav predmeta i, s druge strane, status što ga satira ima u cjelokupnoj književnoj produkciji. Satiru je, naime, teško definirati. Pokušaji ambicioznijih teorijskih opisa satire uglavnom započinju tvrdnjama o tome da je satira protejski, klizav termin.² Definicije satire što ih nude književni leksikoni i rječnici ne uspijevaju uvijek poslužiti kao instrument uz pomoć kojega se daje odrediti koji se tekst može nazvati satirom. Osim toga, hoćemo li neko djelo čitati kao satiru ili ne, ovisi uvelike i o društveno-povijesnom kontekstu u kojemu ono nastaje, kao i o recepciji. Vjerojatno je najpoznatiji primjer nekoć oštre satire koja to više nije roman J. Swifta *Gulliverova putovanja* (1726.). Danas se taj roman čita, pa i ekranizira, kao dječji pustolovni roman, a njegova je satirička oštrica postala neprepoznatljiva. Stoga mi se u ovome kontekstu čini dovoljnim reći da se satirom može nazvati onaj tekst u kojemu se satiričko, kao ahistorijska konstanta³ (ili kao

¹ Iznimka je studija M. Rešetara »Šaljiva pjesma i satira u našoj starijoj literaturi«. V. u literaturi Rešetar, 1926.

² Tvrdi to naprimjer Elliott, Brummack, Highet, Pollard i Griffin. Njihove su studije o satiri navedene u popisu literature na kraju rada.

³ Genette rabi izraz »transhistorijska konstanta« (1985.:185).

modus, odnosno *Schreibweise*), pojavljuje kao dominantna.⁴ Pod satiričkim se pritom podrazumijeva izrugivanje, kritika, osuda i negativan odnos spram predmeta, koji je obično konkretan, aktualan, vezan uz zbilju. Usto valja priznati da se u prepoznavanju satiričkoga u stanovitoj mjeri oslanjamo i na intuiciju.

Počeci satire uopće smještaju se u Rim. Pritom se satira, kao nova književna vrsta, uz to što mora biti napisana daktilskim heksametrom, opisuje kao nepretenciozna »mješavina«, sposobna da primi različite sadržaje. Kvintilijan u *Obrazovanju govornika* kaže: »Satura quidem tota nostra est«, ukazujući na to da je ona kao žanr nastala u rimskoj književnosti, premda je jasno da je satire, ili barem satiričkoga, bilo i prije. Ispravnome tumačenju etimologije riječi satira također je utvrđen početak: dok se dugo mislilo da je ta riječ nastala od grčke riječi σάτυρος (satir), francuski filolog Isaac Casaubon (1559.-1614.) otklonio je vezu između riječi *satira* i grčke riječi koja označava mitološko biće, te je ustvrdio da satira dolazi od latinskoga *satura*. Današnji proučavatelji precizno datiraju i početke znanstvenoga interesa za satiru: prve i teorijske i književnopovijesne refleksije o satiri pronalaze u komentarima prvih tiskanih izdanja rimskih satiričara iz posljednjih desetljeća 15. stoljeća.⁵

*

Nastojimo li opisati početke satire u hrvatskoj književnosti, provjerit ćemo koji su prvi tekstovi koji se mogu smatrati satirama, kako se u njima manifestirala satiričnost te kada se u hrvatskom jeziku i u hrvatskoj književnoj kulturi počinje rabiti riječ satira i što ona podrazumijeva.

U prvim stoljećima hrvatske književnosti satiričko se kao dominanta pojavljuje u kraćim stihovanim sastavima.⁶ Na temelju književnopovijesnih pregleda hrvatske

⁴ Ta je *priručna* definicija nastala na tragu definicije groteske D. Novakovića. V. Novaković, 1985.:183.

⁵ Izdanja Horacija: C. Landinus, 1482., Badius Ascensius, 1499., J. Murmellius, 1516.; izdanja Juvenala: D. Calderinus, 1475., G. Merula, 1478., G. Valla, 1486., A. Mancinellus, 1492., Badius Ascensius, 1498., J. Britannicus, 1501. Prema: Brummack, 1970.:287. Brummack dodaje da se u komentarima tih izdanja nalazila već i donekle izgrađena terminologija.

⁶ Podsjećam: u hrvatskoj dopreporodnoj književnosti nema duljih fikcionalnih, a naročito ne proznih satiričkih djela. Nema npr. satiričkih alegorija ili menipeja. Osim natruha

dopreporodne književnosti, kako je spomenuto, dade se pobrojati stanovit broj pjesama koje se gotovo redovito određuju kao satire. Kronološki su prve dvije srednjovjekovne pjesme: *Svit se konča* (ili, prema J. Hammu, *Svitlost se konča*)⁷ i *Sliši vsaki človik ovo*, u novije vrijeme naslovljavana kao *Ženska ljubav*.⁸ Prva je sačuvana u *Pariškoj pjesmarici* iz 14. stoljeća, a govori, kao što je poznato, o pokvarenosti Crkve. Druga, koja napada žene, zapisana je u *Tkonskome zborniku*, u djelu *Cvêt vsake mudrosti*, gdje je ubačena kao naknadna interpolacija u poglavlje koje, kako piše Štefanić, »filozofski triježno« raspravlja o ljubavi (1969.: 434).⁹

Ukoliko govorimo o početku, predmnijevamo i kakav-takav kontinuitet. No starija od dviju pjesama, satira protiv pokvarenosti Crkve, nema svojih nastavljačica. Premda je osuda pokvarenosti Crkve postala opće mjesto kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne književnosti, na istočnoj se obali Jadrana protiv Crkve pisalo rijetko. Kada se osuda ljudi iz Crkve i pojavljuje, ona je češće uklopljena u djela većega opsega te je tek jedan od motiva ili aspekata djela. O redovnicima pretjerano sklonim svjetovnim užicima govori naprimjer u *Dobrim naucima* Marko Marulić; o unutrašnjoj slabosti Crkve u nekim stihovima govori i Mavro Vetranović. No pravih protucrkvenih satira, kakve su vrlo brojne u talijanskoj kasnosrednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj književnosti, i koje književna historiografija vidi kao zasebnu tematsku podskupinu satiričkoga pjesništva (*satira antichiesastica*), u hrvatskoj književnosti, nakon pjesme *Svit se konča*, nema.

satiričkoga u nekim dramskim vrstama, kao što su komedija, možda farsa, pa i pastoral, i to u Držića, satiričko kao dominantan ton, modus ili *Schreibweise* zatječemo, dakle, isključivo u kraćim stihovanim sastavima. Tek se u 17. stoljeću pojavljuju nešto dulja satirička djela, no ona su, po monološkome ustroju i po strategiji napadanja, bliska satiričnim pjesmama kakve se pišu u renesansi.

⁷ Pjesmu je tiskao J. Vajs u *Starinama JAZU* 31, potom R. Strohal u *Zbirci starih hrvatskih crkvenih pjesama*, Zagreb, 1916., pa J. Hamm u *Radovima Staroslavenskog instituta* 3, Zagreb, 1959. i konačno V. Štefanić u hrestomatiji *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, PSHK 1, Zagreb, 1969.

⁸ Pjesmu je, s popratnim kritičkim aparatom, objavio N. Kolumbić (*Jedna pjesma protiv žena iz XV. stoljeća*, »Radovi – Razdio lingvističko-filološki«, 1961./62., god. 3, Zadar, 1962., a zatim i V. Štefanić u hrestomatiji *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, PSHK 1, Zagreb, 1969.

⁹ Ipak treba dodati da struka nije jednoglasna kad je riječ o satiričnosti navedenih pjesama, što, čini mi se, ide u prilog tvrdnji o protejskoj naravi satire. Hamm, naprimjer, pjesmu *Svit se konča* ne čita kao satiru (Hamm, 1959.).

Za razliku od protucrkvene satire, pjesma *Sliši vsaki človik ovo* nije ostala osamljena. Ženska pokvarenost kao predmet satiričkih pjesama u hrvatskoj se ranonovovjekovnoj književnosti češće pojavljuje. Mizoginih satiričkih pjesama ima nekoliko već među stihovima Šiška Menčetića. U kontekstu ljubavne lirike Menčetić figurira kao jedan od dvojice prvih dubrovačkih danas poznatih ljubavnih pjesnika. Govorimo li o satiričnome pjesništvu, možemo reći da je on prvi imenom i prezimenom poznati satiričar hrvatske književnosti.

Premda su žene predmet napada u nekoliko Menčetićevih pjesama, zanimljivoću se osobito izdvaja pjesma koja je u Rešetarovu izdanju *Zbornika Nikše Ranjine* tiskana pod brojem 485, a kojoj prva dva retka glase:

*Odsad život moj obra, odsad se zatječem
da veće ja dobra na ženu ne rečem. (1-2)*

Premda počinje iskazom u 1. licu, po motivskome repertoaru koji ta pjesma dijeli s brojnim drugim ranonovovjekovnim mizoginim satirama dalo bi se zaključiti da je srednjovjekovna pjesma ostavila znatan trag na Menčetića. Međutim, sve da su pojedini motivi, odnosno pojedini argumenti protiv žena u Menčetićeve stihove i došli izravno iz pjesme *Sliši vsaki človik ovo*, valja imati na umu da je riječ o predodžbama žene koje su židovska, grčka i rimska patrijarhalna kultura namrle u naslijeđe kršćanskoj srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj zapadnoj kulturi. Te su predodžbe i u srednjovjekovnu i u Menčetićeve pjesmu ušle kao već oblikovani i dugom uporabom potvrđeni toposi. U obje pjesme kazivači se pozivaju na iste argumente. Kao primjer navodim u mizoginome pjesništvu redovito rabljen katalog kojim se podupire teza da su žene esencijalno nemoralne, a koji najčešće navodi Evu, Dalilu, Pandoru, lijepu Helenu i druge, i koji se, djelomice implicitno, djelomice eksplicitno, navodi i u srednjovjekovnoj i u spomenutoj Menčetićevoj pjesmi. Potom, u argumentaciji napada na žene kazivači podsjećaju na Samsona i Salomona, starozavjetne primjere *velikih muževa* koje su upropastile žene. U svakom slučaju, obje pjesme oslanjaju se o iste uvriježene muške predodžbe žene kao izvora svakog zla.

S druge strane, razlike između srednjovjekovne i Menčetićeve pjesme su brojne, ali promatrane iz konteksta zanimanja za mizoginu satiru ne i osobito bitne. Menčetićeve je pjesma pisana u prvom licu jednine te sadrži iskaze koji upućuju na kazivačevo osobno iskustvo. No budući da se kao argumenti protiv žena ipak navode opća mjesta (spomenuti katalog zlih žena; Samson i Salomon – prototipovi

jakih i mudrih muškaraca koji se nisu mogli oduprijeti ženskoj zloći; istočni grijeh), kazivačevo početno pozivanje na vlastito iskustvo pokazuje se kao prazna retorika koja kao argumente nudi već poznate stereotipe. Pjesme se razlikuju i po unutartekstnim adresatima. Srednjovjekovna pjesma, koja nastaje u vrijeme ozbiljno poljuljane institucije celibata, apostrofira »navlastito redovnike« (stih 9). Menčetićeva pjesma priziva pak svjetovnu publiku, naravno mušku, i to ponajprije mladu (»ter bih rad do mladih da ovo dopade«, stih 26). I Menčetićeva pjesma i druge ranonovovjekovne mizogine satire (naprimjer Ranjinine) sekularne su, uklopljene u lirske zbirke u kojima prevladavaju ljubavne pjesme, te podrazumijevaju drugačiji tip kazivača, a donekle i drugačiji etos od onih u srednjovjekovnoj pjesmi. Namijenjene su svjetovnoj publici, a u njihovu se podtekstu dade iščitati da postoji i drugačiji tip govora o ženama.

*

Dok je mizoginih satiričnih pjesama u kasnosrednjovjekovnim i ranonovovjekovnim književnostima i na narodnim jezicima i na latinskome bilo toliko da su ih književni povjesničari svrstali u zasebnu skupinu, satirā protiv muškaraca nema. Mizandrijsko pjesništvo uzalud ćemo tražiti u pregledima satiričke literature.¹⁰ Međutim, jedna je satira protiv muškaraca ipak vezana uz početke hrvatske autorske književnosti. Napisao ju je, najvjerojatnije, Marko Marulić. U njegovoj

¹⁰ Satira je doista *muško* područje. U njoj se androcentrizam manifestira u svome punom intenzitetu. Žene se u književnosti nisu pojavljivale kao satiričarke. (Čak nam i tvorenica od imenice *satiričar* za ženski rod zvuči kao jedna u nizu nezgrapnih kovanica za ženska zanimanja ili djelatnosti.) U studiji Elisje Schulte van Kessel (1995.:182) spominje se venecijanska benediktinka Angela Tarabotti (u. 1652.), autorica triju satira, od kojih jedna nije pronađena i to, prema riječima autorice studije, vjerojatno nije slučajno što baš ta nije pronađena: riječ je o parodiji na *Božansku komediju* (*Paradiso Monacale*, *Inferno Monacale*); nesačuvan je dio *Purgatorio delle mal maritate*. To je, koliko mi je poznato, jedini primjer satire koju je napisala žena.

Izostanak »ženske« satire ukratko obrazlaže Griffin, argumentirajući ga »organizacijom kulture«, koja je ženama onemogućivala ili bar otežavala pisanje i objavljivanje satira. Ženama kroz povijest nije bilo dostupno klasično obrazovanje, pa se, prema tome, nisu mogle upoznati s konvencijama i tradicijom satire, dugo su bile isključene iz života izvan kuće, donedavna ih se odgajalo tako da ne razvijaju ili ne pokazuju agresiju i slično. (1994.:110).

Anki Satiri, naime, ismijani su potencijalni ženici. Pritom je napad na muškarce stavljen u usta staroj babi Radi. Kao što muški kazivači u mizoginim pjesmama govore negativno o ženama, tako i baba Rada u Marulićevoj pjesmi govori negativno o muškarcima. Međutim, za razliku od iskaza muških kazivača, koji se oslanjaju o stereotipne tvrdnje o ženinoj problematičnoj naravi, koje iznose egzaltiranim tonom, iskaz je babe Rade umjereniji, nije isključiv i manje je pretenciozan. Argumenti babe Rade jasno su artikulirani i konkretni, oblikovani na vlastitu iskustvu. I uza sve to njezin je iskaz i duhovit. Bez obzira na to što je satira protiv muškaraca, točnije, satira protiv mogućih ženika, ipak lijepo upakirana poruka djevojkama koje stoje pred izborom između svjetovnoga i redovničkoga života da odaberu potonje, satirička je strategija znatno zanimljivija pa i uvjerljivija nego u svim onodobnim invektivama protiv žena.¹¹ Uostalom, uz satiru se, barem prema definicijama, vežu humor, komika i duhovitost. Prve satire hrvatske književnosti, uz iznimku Marulićeve pjesme, te komponente uglavnom ne posjeduju. Stoga bi se moglo zaključiti da je u ovome slučaju odnos duhovitosti i zastupljenosti određene teme obrnuto proporcionalan: jedna satirična i istodobno duhovita pjesma protiv muškaraca stoji naspram niza ozbiljnih i vrlo neinventivnih invektiva na račun žena.

*

Kao što je prva nama poznata autorska satira ispisana Menčetićevim perom, od istoga je autora vjerojatno i prva politička satira hrvatske književnosti. U pjesmi koja je u Rešetarovu izdanju *Zbornika Nikše Ranjine* objavljena pod brojem 469, naslovljenoj *Zlo od Kotor*, oštro su napadnuti Kotorani, mletački podanici, konkurenti Dubrovčanima u trgovini solju.

Po naravi kazivača ta se pjesma ne razlikuje bitno od Menčetićeve pjesme protiv žena. Uporaba uvredljivih pogrda na račun Kotorana (kao stranih, drugih) i imperativa kojima se opominju »svoji«, dakle oni iz kazivačeva »tabora«, strategija je kojom se Menčetićev kazivač služi i u ovdje komentiranoj pjesmi protiv žena. Polarizacija na »mi« i »oni«, karakteristična za satiru, naglašena je uporabom

¹¹ Marulićevu suptilnost i literarnu vještinu u pjesmi *Anka satira* opširnije je i argumentiranje istaknula Dunja Fališevac, ustvrdivši da je »njezinu autoru bilo neobično stalo da sadržaj pjesme bude potkrijepljen psihološkom vjerodostojnošću« (Fališevac, 2007.: 102).

kolokvijalna tona koji ne preza pred kletvom i objedom. Kazivač te pjesme, a u tome je on sličan kazivačima mnogih satiričkih pjesama, postavlja se u poziciju moralnoga arbitra te tvrdi da govori poradi brige za opće dobro. Partikularno, okazionalno vlastito iskustvo pritom promiče na razinu kriterija prosudbe Drugoga. To se vlastito iskustvo prezentira kao dovoljno čvrsto da ponese opći sud o jednome gradu odnosno o njegovim stanovnicima.

Prilično neprozirna, pjesma protiv Kotorana iz današnje se vizure, dopustimo anakronizam, čita kao »politički nekorektna«. Ona se doima i estetski nezanimljivom. Takva je ocjena pjesme u skladu s primjedbom mnogih književnih povjesničara i teoretičara o statusu satire: satiru nitko ne svrstava u veliko umjetnost. Tako, uostalom, i sam Horacije svoje satire piše kao *sermones*, kao *ćakule*, usputne komentare koji su daleko od važnosti epa ili tragedije. Čini se da slaba točka Menčetićeve pjesme leži u raskoraku između važnosti teme i tona pjesme. Pretresanje nekog aktualnog problema ili pojave bilo bi (barem) pjesnički učinkovitije da nije toliko ozbiljno, oštro i zloćudno. Stoga se njegova pjesma i po temi i po činjenici da se služi stereotipima, kao i po kolokvijalnome tonu, može čitati kao neka vrsta pamfleta, odnosno žanra koji bi danas pripadao u novinski komentar, dakle potrošnu robu, prije negoli u visoku literaturu.

Uostalom, potvrdu o niskome statusu i potrošnome karakteru brojnih satira čitamo i u N. Fryea, koji kaže da je utvrđena »književna činjenica to da volimo slušati kako ljude psuju, i da nam je dosadno slušati kako ih hvale, a gotovo svaka optužba, ako je dovoljno snažna, u čitatelja je popraćena svojevrsnim užitkom koji uskoro prelazi u smijeh. Da bi se što napalo, pisac i čitateljstvo moraju se složiti u pogledu nepoželjnosti toga, što znači da sadržaj velikog dijela satire zasnovanog na nacionalnim mržnjama, snobizmu, predrasudama i osobnoj pizmi vrlo brzo zastarijeva.« (1978.: 253-254). U potonje bi se mogla uvrstiti i Menčetićeve pjesma protiv Kotorana, pa i pjesma protiv žena.

*

Jednako važnim, ako ne i važnijim od tematskih prvenstava u vezi s ranonovo-vjekovnim satiričkim pjesništvom, čini mi se nešto drugo: to su metatekstualni komentari koji upućuju na pripadnost tradiciji satiričkoga pisanja.¹² Naprimjer,

¹²Ženetrovski rečeno, bilo bi to *generičko sjećanje*. V. Genette, 1985.

spominjana mizogina pjesma Šiška Menčetića kao jedan od svojih konteksta priziva rimsku satiru, ponajprije Horacija. Dva su retka Menčetićeve pjesme, naime, naročito važna i struci znatno zanimljivija od nekoliko stereotipnih invektiva. Oni glase:

*Ter ne mni tkogodi da meni od zlobe
ovoj reč dohodi, zač veće podobe. (23-24).*

U navedenim se stihovima priznaje da se o ženama ne govori lijepo, ali se takav negativan govor opravdava višim razlozima – brigom za opće dobro. Odnosno, kako nas hoće uvjeriti kazivač, invektiva protiv žena potaknuta je plemenitim pobudama iza kojih stoji interes zajednice, a ne osobni animoziteti, indignacija ili kakvi individualni interesi.¹³

Slične komentare sadrže i neke pjesme Mavra Vetranovića. Mislim da ne treba posebno obrazlagati zašto u razmatranje o satiričkome pjesništvu uvodim toga dubrovačkog benediktinca. Taj je mlađi Menčetićev suvremenik, naime, najplodniji satiričar hrvatske renesanse, pjesnik u čijim se pjesmama elaboriraju, ili barem dotiču, brojne aktualne teme, koje se ne pojavljuju ni u jednome od pjesničkih opusa njegovih suvremenika te bi se moglo reći da je upravo on prvi *pravi* satiričar hrvatske književnosti. Premda je i inače teško odrediti granice između satiričkoga i refleksivnoga pjesništva, ili između satiričkoga i političkoga, a to je osobito teško u Vetranovića, značajan broj njegovih pjesama književna historiografija, a vjerojatno su tako činili i njegovi suvremenici, nedvosmisleno određuje upravo kao oštre satire. Pritom se, kao što je spomenuto, i u Vetranovićevim pjesmama komentira strategija napada stihovima. O strategiji literarnoga napada katkada se, doduše, govori u onim njegovim pjesmama koje se obično ne uvrštavaju u krug satiričnih, ili barem ne pripadaju pjesmama koje se u cijelosti, jednoznačno mogu nazvati satirama. Tako se naprimjer u *Pjesanci košuti ranjenoj* na Horacijevu tragu priziva čitateljska dobrohotnost te se tvrdi da pjesništvo mora i poučavati i da je stoga opravdano ukazivati na anomalije:

*Nu okorno i ako je, što vam ću sad rieti
U pjesni u moje, ne mojte zazrieti;*

¹³ Premda citirani stihovi navode na pomisao da se Menčetić oslanjao o horacijevsku satiru, po oštirini kojom se odlikuju kazivači njegovih satiričkih pjesama i po nedostatku ironijskoga odmaka i humora, on je daleko od Horacijeve tvrdnje da se nitko ne rađa bez poroka (»Vitiis nemo sine nascitur.«, Sat. I, 3, 68).

*Ne imajte zle volje, zač se zled ne tvori,
Kada se za bolje što komu govori... (395-398)*

U pjesmi programatskog naslova *Svijet i moje pjesni* napadačka se strategija ovako obrazlaže:

*Tužbu ću zbrojiti, po malo po malo,
Ter ću sve odkriti, što se je tajalo;
Lie neću raniti odkrovno nikoga,
Ner ću čas shraniti svakomu rad boga,
Da nitkor na saj sviet, o višnji moj bože,
S prikorom meni riet bezočno ne može:
Boden'je odveće ter protiv zlotvoru
Crnilo razmeće jak sipa po moru.
O tomuj ne radim, niti ću raditi,
Niti se tiem branim nit se ću braniti... (87-98)*

Rabeći metaforu ispuštanja sipina crnila, Vetranović citira Horacija, konkretno, dva retka iz njegove četvrte satire prve knjige:

*Ovo je crni sok sipin, to rđa je najgore vrste:
od tog, obećavam, grijeha daleko će biti mi pjesme. (100-1)*

Vetranovićev se kazivač, uz to što svoj govor legitimira citatnim prizivanjem jednoga od trojice najznačajnijih rimskih satiričara,¹⁴ koji su u doba renesanse bili vrlo cijenjeni, iznova upušta u obranu vlastite napadačke pozicije argumentom da iza napada ne stoje niske pobude, nego plemenite nakane, a napad se nastoji prikazati kao obrana određenih društvenih ili moralnih normi. Takva je kazivačeva obrana vrlo česta u satiričkome pjesništvu te je možemo smatrati sigurnim signalom *generičkoga sjećanja*, kao i autoriteta što ga klasična književnost posjeduje u doba renesanse.¹⁵

¹⁴ Uz Horacija to su još Perzije i Juvenal.

¹⁵ Zanimljivo je da se u ranome novovjekovlju nitko od pjesnika koji su pisali hrvatskim jezikom nije izravno pozvao na autoritet tradicije imenovanjem nekoga od rimskih satiričara. Podsjećam na to da su to od hrvatskih pisaca 15. i 16. stoljeća učinili jedino Marko Marulić, i to u latinskome epigramu, u kojemu spominje Lucilija, Horacija, Perzija, Petronija i Juvenala, i Jan Panonije, koji se poziva na Marcijala.

*

Ukratko treba nešto reći o još jednome početku. Riječ satira u mediju hrvatskoga jezika, koliko je meni poznato, u značenju koje je manje-više jednako onome koje ona ima danas, pojavljuje se relativno kasno, tek u 18. stoljeću u djelima nekih dubrovačkih autora. Ipak, jednom se pojavljuje i znatno ranije. Prvenstvo u uporabi riječi satira u tekstu pisanom hrvatskim jezikom pripada, naime, spominjanoj Marulićevoj pjesmi *Anka Satira*, koja je zapisana krajem 16. stoljeća u *Vartlu* Petra Lucića. Zašto se u naslovu te pjesme pojavljuje riječ *satira* uz Anku, koja, kao jedna od dviju sugovornica u pjesmi, niti koga izvrgava ruglu, niti je ona ismijana, ostaje otvorenim. Je li riječ o Ankinu atributu ili o naznaci da pjesmu valja čitati kao satiru, nije jasno. Valja čak pretpostaviti da je taj pojam slabije obrazovanoj publici, kojoj je pjesma ponajprije bila namijenjena, bio posve nepoznat. No sve je to već materijal za neku drugu priču.¹⁶

*

U hrvatskoj dopreporodnoj književnosti nema duljih fikcionalnih, a naročito ne prozних satiričkih djela. Nema npr. satiričkih alegorija ili menipeja. Osim natruha satiričkoga u nekim dramskim vrstama, kao što su komedija, možda farsa, pa i pastorala, i to u Držića, satiričko se kao dominantan ton ili modus zatječe, dakle, isključivo u kraćim stihovanim sastavima. Tek se u 17. stoljeću pojavljuju nešto dulja satirička djela, no ona su, po monološkome ustroju i po načinu izlaganja građe, bliska satiričnim pjesmama kakve se pišu u renesansi.

Premda se počecima satiričkoga pjesništva i uopće satiričke književnosti, prema tvrdnjama književnih povjesničara, mogu smatrati dvije srednjovjekovne pjesme, budući da nema kontinuiteta, može se reći kako je satira u hrvatskoj književnosti višekratno imala svoje početke. Zbog različitosti oblika i tonova, kontinuitet se daje izvesti ponajprije na tematsko-motivskoj razini.

Bez obzira na teškoće svođenja različitih oblika satiričkoga pod zajednički nazivnik, hrvatska je srednjovjekovna i ranonovovjekovna književnost češće moralistička nego podrugljiva ili lucidno kritička, odnosno satirička. Konačno, u neku ruku ne začuđuje kada se Vesna Parun, u proslovu zbirke *Tronožac koji hoda*,

¹⁶ Odgovore na pitanje što bi riječ satira mogla značiti u tome naslovu pokušala sam naznačiti u tekstu »*Anka Satira*: o naslovu«. V. Plejić Poje, 2006.

poziva na Jana Panonija, a ne na nekoga njoj vremenski bližega, te se žali što u hrvatskoj književnosti nitko nakon njega nije naslijedio takav kritički duh. Ta je tvrdnja o golemoj praznini između Panonija i Parunice ipak hiperbolična, no činjenica je da se kontinuitet ne osjeća. Stoga je, ponavljam, primjerenije govoriti o pojedinačnim satirama ili o satirama u određenim vremenskim odsječcima, nego o početku, koji onda podrazumijeva i kakav-takav kontinuitet.

LITERATURA

- Brummack, Jürgen. 1971. »Zu Begriff und Theorie der Satire«. *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 45, str. 275-377.
- Fališevac, Dunja. 2007. »Marulićeva šaljivo-satirična poezija«, u: ista, *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, 2, prošireno izdanje. Zagreb, str. 101-112.
- Frye, Northrop. 1979. *Anatomija kritike*. Prev. G. Gračan. Zagreb.
- Genette, Gerard. 1985. »Uvod u arhitektst«, u: *Figure*, prev. M. Miočinović. Beograd, str. 139-191.
- Griffin, Dustin. 1994. *Satire. A Critical Reintroduction*. Lexington.
- Hamm, Josip. 1959. »Jedna glagoljska dvanaesteračka pjesma iz XIV. stoljeća«, *Radovi Staroslavenskog instituta* 3/1959, str. 91-99.
- Highet, Gilbert. 1962. *The Anatomy of Satire*. Princeton.
- Kolumbić, Nikica. 1962. »Jedna pjesma protiv žena«. *Radovi – Razdio lingvističko-filološki*, 1961/62, god. 3, Zadar, str. 199-217.
- Kvintilijan, Marko Fabije. 1985. *Obrazovanje govornika : odabrane strane*. S lat. preveo, predgovor i komentar P. Pejčinović. Sarajevo.
- Lešić, Zdenko. 1985. »Satira«. U: *Rečnik književnih termina*. Beograd, str. 694-697.
- Metzler-Literatur-Lexikon. Begriffe und Definitionen*. 1990. Hrsg. Von Günther u. Irmgard Schweikle. 2. Aufl. Stuttgart.
- Novaković, Darko. 1985. »Suvremena teorija grotesknog: rezultati i perspektive«. *Umjetnost riječi* 3-4, str. 183-201.
- Plejić Poje, Lahorka. 2006. »Anka Satira: o naslovu«. *Colloquia Maruliana* XV. Split, Književni krug Split, Marulianum, str. 63-72.
- Pollard, Arthur. 1970. *Satire*. London

- Rešetar, Milan. 1926. »Šaljiva pjesma i satira u našoj starijoj literaturi«, *Srpski književni glasnik* 19, str. 111-122.
- Švelec, Franjo. 1990. »Satiričko u djelu Mavra Vetranovića«, u: *Iz naše književne prošlosti*, Split, str. 107-116.
- Theorizing Satire. Essays in Literary Criticism*. 1995. Ed. Brian A. Connery and Kirk Combe. New York
- Tomasović, Mirko. 1978. »Hrvatska renesansna književnost u evropskom kontekstu«, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, Zagreb, SNL, str. 167-192.
- Weber, Dietrich. 1991. »Die Satire«, u: *Formen der Literatur*, ur. O. Knörrich, 2., prerađeno izdanje, Stuttgart, str. 319-325.

IZVORI

- Horacije Flak, Kvint. 1958. *Satire i epistole*. Prev. J. Zgorelec. Zagreb.
- Menčetić, Šiško. 1937. *Pjesme Šiška Menčetića i Gjore Držića i ostale pjesme Ranjinina zbornika*, SPH II, ur. M. Rešetar. Zagreb .
- Vetranović, Mavro. 1871. *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*. Dio I. *Pjesni razlike*. SPH 3, skupili V. Jagić i I. A. Kaznačić. Zagreb.

THE BEGINNINGS OF SATIRE IN CROATIAN LITERATURE

S u m m a r y

After an initial definition of satire, the article establishes the texts from medieval and Renaissance literature that are defined in the discipline as satire. Thematic preoccupations in the first Croatian satirical poems are sketched out, with the dominant strategies of the satirical attack and, finally, the occasional invocation of Roman satire by the Croatian satirical writers. It is concluded that in the beginnings of Croatian literature satire came into being sporadically rather than systematically and that apart from at the thematic level there is no significant continuity, that indeed it is more reasonable to speak of multiply repeated beginnings.